

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

Μ. ΚΑΚΡΙΑΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΓΛΩΣΣΙΑΣ (DIGLOSSIA)
ΚΑΤΑ ΤΟΝ CH. FERGUSON

Πανεπιστημιακές Σημειώσεις

ΑΘΗΝΑ 2011

Η έννοια της κοινωνικής διγλωσσίας (diglossia) κατά τον Ch. Ferguson*

Ο όρος *κοινωνική διγλωσσία*¹ χρησιμοποιείται στα ελληνικά αντί του αγγλικού όρου *diglossia*, τον οποίον εισήγαγε ο Charles Ferguson, για να ονομάσει το εξής κοινωνιογλωσσικό φαινόμενο: σε ορισμένες κοινότητες χρησιμοποιούνται παράλληλα δύο δομικές ποικιλίες μιας γλώσσας σημαντικά διαφοροποιημένες μεταξύ τους (η καθεμία με το δικό της όνομα, σημάδι ότι οι ομιλητές τις αντιλαμβάνονται ως διαφορετικά συστήματα - όπως άλλωστε και είναι), με πολύ αυστηρή κοινωνική και επικοινωνιακή κατανομή, δηλαδή με απόλυτα καθορισμένες κοινωνικές λειτουργίες η καθεμία. Η λεγόμενη «υψηλή» (=υψηλού κύρους) ποικιλία χρησιμοποιείται σε όλες τις επίσημες και σχεδόν όλες τις δημόσιες περιστάσεις επικοινωνίας, ενώ η «χαμηλή» (=χαμηλού κύρους) κυρίως στις ιδιωτικές.

Ο Ferguson, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος που επεσήμανε τα κοινά χαρακτηριστικά του φαινομένου στις διάφορες κοινότητες όπου το εντόπισε και έβαλε τις βάσεις της διερεύνησής του, χρησιμοποίησε μια τυπολογία γνωρισμάτων που μπορούν να εφαρμοστούν για την αναγνώρισή του γενικότερα. Οι 4 κοινότητες και οι αντίστοιχες ποικιλίες που αποτέλεσαν τη βάση για τις διαπιστώσεις του ήταν:

Κοινότητες	Υψηλή ποικιλία	Χαμηλή ποικιλία
1. Νέα Ελληνική	Καθαρεύουσα	Δημοτική
2. Γερμανόφωνη Ελβετία	Γερμανικά (<i>Hochdeutsch</i>)	Ελβετογερμανική «διάλεκτος» (<i>Schwyzertüütsch</i>)
3. Αραβικές χώρες	Κλασικά Αραβικά	«Διαλεκτικά» Αραβικά
4. Αϊτή	Γαλλικά	Κρεολή της Αϊτής

Να επισημάνουμε εδώ ότι η Ελλάδα αποτέλεσε πράγματι ένα από τα γνωστότερα παραδείγματα κοινωνικής διγλωσσίας μέχρι το 1976, οπότε όμως καθιερώθηκε η Δημοτική, η πρότινος «χαμηλή» ποικιλία, ως γλώσσα της εκπαίδευσης (αργότερα και της δημόσιας διοίκησης και της νομικής πράξης και πρακτικής) και έτσι έληξε το «γλωσσικό ζήτημα» μεταξύ Καθαρεύουσας και Δημοτικής. Σήμερα η Ελλάδα δεν διακρίνεται πια από κοινωνική διγλωσσία.

¹ Η εσωτερική διγλωσσία ή διμορφία ή διπλογλωσσία ή θεσμική διγλωσσία, ανάλογα με τον συγγραφέα/ερευνητή.

1. Τοπολογικά χαρακτηριστικά των καταστάσεων κοινωνικής διγλωσσίας

1.1. Κοινωνιογλωσσικά χαρακτηριστικά

1.1.1.. Λειτουργία

Το πιο αναγνωρίσιμο γνώρισμα των κοινοτήτων με κοινωνική διγλωσσία είναι η αυστηρή κατανομή των ποικιλιών στις διάφορες κοινωνικές περιστάσεις και δραστηριότητες της κοινότητας. Οι δύο ποικιλίες της γλώσσας εξυπηρετούν εντελώς διαφορετικές λειτουργίες η καθεμία. Για ορισμένες επικοινωνιακές καταστάσεις χρησιμοποιείται μόνο η υπερκείμενη υψηλή ποικιλία (Y), για άλλες μόνο η χαμηλή ποικιλία (X), ενώ ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις επικάλυψής τους.

Κήρυγμα στην εκκλησία ή στο τζαμί	Y
Οδηγίες στο υπηρετικό προσωπικό, γκαρσόνια, εργάτες, υπαλλήλους	X
Προσωπική αλληλογραφία	Y
Λόγος στη Βουλή, πολιτικός λόγος	Y
Πανεπιστημιακό μάθημα	Y
Συνομιλία με την οικογένεια, τους φίλους, τους συναδέλφους	X
Δελτίο ειδήσεων	Y
Ραδιοφωνικό σήριαλ λαϊκής κατανάλωσης (<i>soap opera</i>)	X
Εφημερίδα: κύριο άρθρο, παρουσίαση των νέων, λεζάντα σε φωτογραφία	Y
Λεζάντα σε πολιτική γελοιογραφία	X
Ποίηση (όχι για τα ελληνικά)	Y
Λαϊκή λογοτεχνία (<i>folk literature</i>)	X

Βλέπουμε από τον παραπάνω πίνακα ότι οι σημαντικότερες πολιτικές και κοινωνικές λειτουργίες είναι συνδεδεμένες με την υψηλή ποικιλία.

Στις συγκεκριμένες κοινωνίες που εξετάζονται, δίνεται μεγάλη σημασία στη χρήση της κατάλληλης ποικιλίας στην κατάλληλη περίπτωση και αυτό αποτελεί εν μέρει τμήμα της επικοινωνιακής ικανότητας του ιθαγενούς ομιλητή: ξέρει ακριβώς πότε αρμόζει να χρησιμοποιήσει τη μια ποικιλία και πότε την άλλη. Αν κάνει λάθος, αν π.χ. χρησιμοποιήσει την υπερκείμενη ποικιλία σε συζήτηση μεταξύ φίλων, γίνεται αυτόματα γελοίος.

1.1.2. Κοινωνικό γόητρο

Το δεύτερο χαρακτηριστικό περιπτώσεων κοινωνικής διγλωσσίας είναι ότι η υψηλή ποικιλία κατέχει σημαντικό κοινωνικό γόητρο, μάλιστα μερικές φορές τόσο

μεγάλο, ώστε μερικοί ομιλητές να αρνούνται ακόμα και την ύπαρξη χαμηλής ποικιλίας.²

Ακόμα όμως και αν το γόητρο της υψηλής ποικιλίας δεν έχει φτάσει σε τόσο απόλυτο βαθμό στη συνείδηση των ομιλητών, επικρατεί γενικά η αντίληψη ότι η υψηλή ποικιλία είναι κάπως πιο «όμορφη», πιο «λογική», πιο κατάλληλη να εκφράσει σημαντικές σκέψεις και αφηρημένες έννοιες. Η αντίληψη αυτή μάλιστα είναι συνήθως ιδιαίτερα διαδεδομένη σε ανθρώπους που ελάχιστα κατέχουν την υψηλή ποικιλία.

Τις περισσότερες φορές το κοινωνικό γόητρο της υψηλής ποικιλίας είναι άμεσα συνδεδεμένο με το γεγονός ότι σ' αυτή τη μορφή είναι γραμμένα τα σημαντικά (θρησκευτικά συνήθως) κείμενα της γλωσσικής κοινότητας, π.χ. η Βίβλος, το Κοράνι. Παρατηρείται μάλιστα το φαινόμενο να αντιστέκεται η κοινότητα σε προσπάθειες μετάφρασής τους στη «χαμηλή», χωρίς γόητρο ποικιλία, όπως π.χ. συνέβη στην περίπτωση των «Ευαγγελικών» στην Ελλάδα το 1901.

1.1.3. Αξιολογή λογοτεχνική παράδοση

Το τρίτο χαρακτηριστικό συνδέεται εν μέρει με το προηγούμενο. Υπάρχει γραμμένη στην υπερκείμενη, την «υψηλή» ποικιλία αξιολογή λογοτεχνική παράδοση, κείμενα δηλαδή, τα οποία εκτιμά ιδιαίτερα η γλωσσική κοινότητα (π.χ. αρχαία ελληνική γραμματεία, Βίβλος, Κοράνι κλπ.) και τα οποία, κατά συνέπεια, ανεβάζουν το γόητρο της υπερκείμενης ποικιλίας. Τα κείμενα αυτά είτε ανήκουν στην παλαιότερη παράδοση της κοινότητας (αρχαία ελληνική γραμματεία, Κοράνι)³ είτε εξακολουθούν να παράγονται σε κάποια άλλη γλωσσική κοινότητα, όπου η «υψηλή» ποικιλία αποτελεί την καθιερωμένη γλώσσα (π.χ. Γερμανία ↔ γερμανόφωνη Ελβετία).

² Στο σημείο αυτό να επισημάνουμε μια ιδιαιτερότητα της ελληνικής κοινωνικής διγλωσσίας: το σημαντικό κοινωνικό γόητρο της «υψηλής» ποικιλίας (της Καθαρεύουσας ως «τοποτηρητή», θα λέγαμε, της αρχαίας) αφορά μόνο τη γλώσσα, και μάλιστα ενμέρει, όχι όμως τους υποστηρικτές της. Αντίθετα, το γεγονός ότι τη Δημοτική την υποστήριζαν, μέσω και του Εκπαιδευτικού Ομίλου, μορφωμένοι αστοί, διανοούμενοι και αναγνωρισμένοι λογοτέχνες σημαίνει διαφοροποίηση της ελληνικής περίπτωσης από τις υπόλοιπες ως προς αυτό το χαρακτηριστικό (Alexίου (1982).

³ Και πάλι εδώ η Καθαρεύουσα αποτελεί απλώς τον «τοποτηρητή» της αρχαίας, τη διαμεσολαβητική κατάσταση προς αυτήν. Κατά συνέπεια, η λογοτεχνική της παραγωγή χάνει την όποια σημασία της σε σύγκριση με την αρχαία ελληνική γραμματεία και λογοτεχνία, τα οποία και αποτελούν την πρότυπη παράδοση.

Και κάτι άλλο: η Βίβλος, η Καινή Διαθήκη κλπ. αποτελούν την «υψηλή» ποικιλία για την *τελευταία*, πιο πρόσφατη εποχή του «γλωσσικού ζητήματος», ως εξέλιξης του ρεύματος του Αττικισμού. Την εποχή που μεταφράστηκαν από το πρωτότυπο αντιπροσώπευαν τη «χαμηλή» ποικιλία της εποχής, την ελληνιστική κοινή.

1.1.4. Κατάκτηση της γλώσσας

Το πιο βασικό και καθοριστικό χαρακτηριστικό για να αναγνωρίσουμε καταστάσεις κοινωνικής διγλωσσίας και να τις διαχωρίσουμε από παρόμοιες, διαφορετικές όμως στο σύνολό τους από αυτές που περιγράφει ο Ferguson, είναι η κατάκτηση της γλώσσας από τα παιδιά. Στις γλωσσικές κοινότητες όπου έχουμε κοινωνική διγλωσσία, τα παιδιά, *χωρίς εξαίρεση*, μαθαίνουν με φυσικό και αβίαστο τρόπο τη χαμηλή ποικιλία ως “μητρική” (πρώτη) γλώσσα, ενώ την υψηλή τη διδάσκονται αργότερα, στο σχολείο, με ρητούς γραμματικούς κανόνες και πρότυπα προς μίμηση. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι ομιλητές νιώθουν για τη χαμηλή ποικιλία μια οικειότητα που ποτέ δεν θ’ αποκτήσουν για την υψηλή.

Αντίθετα, σε άλλες, «κανονικές» κοινότητες, η επίσημη καθιερωμένη γλώσσα (standard), το αντίστοιχο της «υψηλής» ποικιλίας, είναι η πρώτη («μητρική») ποικιλία είτε μιας γεωγραφικής περιοχής (π.χ. της πρωτεύουσας) είτε μιας κοινωνικής ομάδας (π.χ. των μορφωμένων αστών), η οποία μαθαίνεται με φυσικό και αβίαστο τρόπο από τα παιδιά των ομάδων αυτών, χρησιμοποιείται αυθόρμητα στην καθημερινή τους ομιλία και αποτελεί την υπερκείμενη μορφή για την *υπόλοιπη* γλωσσική κοινότητα (βλ. παρακάτω).

1.1.5. Προτυποποίηση (standardization)

Σε όλες τις γλωσσικές κοινότητες που αναφέραμε, εκτός από την ελληνική, υπάρχει ισχυρή παράδοση μελέτης της υψηλής ποικιλίας και σύνταξη γραμματικών και λεξικών στην και για την υψηλή ποικιλία. Αντίθετα, για τη χαμηλή ποικιλία οι απόπειρες τυποποίησης είναι πολύ περιορισμένες και οι περιγραφές και οι μελέτες που γίνονται γι’ αυτήν είναι λίγες και σποραδικές. Αυτό δεν ισχύει για τα ελληνικά, όπου ναι μεν πριν από το 1976 η προτυποποίηση της Δημοτικής περιοριζόταν κυρίως στη Γραμματική Τριανταφυλλίδη, η προτυποποίηση όμως της Καθαρεύουσας ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη. Η εξήγηση γι’ αυτό βρίσκεται στο γεγονός ότι δεν υπήρξε ποτέ *μία* Καθαρεύουσα, αλλά ανάλογα με τις εποχές, τις περιστάσεις ή τους συγγραφείς ήταν σε χρήση ένα ιδίωμα *περισσότερο ή λιγότερο* απομακρυσμένο από την αρχαία και, συνεπώς, δύσκολο να περιγραφεί με σαφείς κανόνες. Δεν υπήρξε ποτέ μία ενιαία νόρμα για την Καθαρεύουσα, ώστε να μπορέσει να χρησιμεύσει ως πρότυπο περιγραφής, διδασκαλίας και χρήσης.

1.1.6. Σταθερότητα

Αντίθετα με όσα πιστεύουν πολλοί, ότι μια τέτοια ρευστή, διπολική και ελάχιστα πρακτική ή οικονομική κατάσταση φυσικό είναι να τείνει με τον καιρό προς

μια σταθερότερη διευθέτηση, η κοινωνική διγλωσσία μπορεί να διαρκέσει πολλούς αιώνες. Οι επικοινωνιακές ανάγκες που πιθανόν να δυσχεραίνονται από αυτήν μπορούν να καλυφθούν από μια μέση γλωσσική μορφή, ρευστή και χωρίς συγκεκριμένη τυποποίηση, μια μεικτή δηλαδή γλώσσα με στοιχεία και από τις δύο ποικιλίες. Τέτοιου είδους μεικτή μορφή μπορεί να χρησιμοποιείται π.χ. σε ένα μέρος του Τύπου ή σε ημιεπίσημες ή υπερδιαλεκτικές καταστάσεις.

1.2. Δομικά χαρακτηριστικά: Οι διαφορές ανάμεσα στην υψηλή και τη χαμηλή ποικιλία ως προς τη γραμματική, το λεξιλόγιο και τη φωνολογία

1.2.1. Γραμματική

Το γενικότερο συμπέρασμα του Ferguson από όλες τις περιπτώσεις κοινωνικής διγλωσσίας που εξέτασε είναι ότι υπάρχουν πάντα πολύ μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις γραμματικές δομές των δύο ποικιλιών. Η υψηλή ποικιλία έχει γραμματικές κατηγορίες που δεν εμφανίζονται στη χαμηλή και, επιπλέον, έχει ένα κλιτικό σύστημα ονομάτων και ρημάτων πιο «πολύπλοκο» από τη χαμηλή. Η Καθαρεύουσα π.χ. έχει 4 διακριτές πτώσεις (ή 5, με την κλητική), η Δημοτική αντίστοιχα 3 (ή 4). Τα γαλλικά διαφοροποιούν γένος και αριθμό στα ονόματα, η κρεολή της Αϊτής τίποτε από τα δύο.

Γενικότερα, το παράδειγμα του ονόματος και του ρήματος της χαμηλής ποικιλίας θεωρείται συνήθως «συμμετρικότερο» από αυτό της υψηλής (π.χ. τάση για ισοσυλλαβία, τάση για τις ίδιες μορφολογικές διαφορές σε όλες τις κλίσεις). Τέλος, το σύστημα των προθέσεων και των συνδέσμων θεωρείται απλούστερο στη χαμηλή ποικιλία, ενώ επίσης υπάρχουν διαφορές στη σειρά των όρων της πρότασης μεταξύ των δύο ποικιλιών.

1.2.2. Λεξιλόγιο

Γενικά, οι δύο ποικιλίες *μοιράζονται* το κύριο μέρος του λεξιλογίου, με τις αντίστοιχες βέβαια μορφολογικές διαφορές και τις διαφορές χρήσης και σημασίας. Το λεξιλόγιο της υψηλής ποικιλίας ξεχωρίζει συνήθως στο ότι περιέχει πολλούς τεχνικούς και επιστημονικούς όρους, οι οποίοι δεν έχουν αντίστοιχο τύπο στη χαμηλή, αφού σπανίως χρησιμοποιούνται σε ανεπίσημες περιστάσεις. Αντίθετα, το λεξιλόγιο της χαμηλής ποικιλίας περιέχει πολλές κοινές καθημερινές εκφράσεις ή ονόματα αντικειμένων καθημερινής χρήσης χωρίς αντίστοιχο τύπο στην υψηλή ποικιλία, εφόσον, κατ' αντιστοιχία, ελάχιστα χρησιμοποιούνται σε επίσημες περιστάσεις.

Χαρακτηριστικό όμως των καταστάσεων κοινωνικής διγλωσσίας είναι η ύπαρξη λεξιλογικών ζευγών συχνόχρηστων λέξεων με το ίδιο σημασιολογικό εύρος (π.χ. *οίνος-κρασί*), όπου η χρήση του ενός ή του άλλου αυτόματα κατάσσει την πρόταση στη μια ή την άλλη ποικιλία.

1.2.3. Φωνολογία

Δεν μπορούμε εύκολα να βγάλουμε γενικά συμπεράσματα για τη φωνολογία σε καταστάσεις κοινωνικής διγλωσσίας, λέει ο Ferguson, γιατί π.χ. στα ελληνικά δεν υπάρχει ιδιαίτερη φωνολογική διαφορά μεταξύ Καθαρεύουσας και Δημοτικής, στα αραβικά και την κρεολή της Αϊτής υπάρχει μικρή διαφορά μεταξύ των δύο ποικιλιών, υπάρχει όμως μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην υψηλή και τη χαμηλή ποικιλία της γερμανόφωνης Ελβετίας.

Δύο πράγματα, ωστόσο, μπορούμε να ισχυριστούμε με αρκετή βεβαιότητα:

(α) τα φθογγικά συστήματα των δύο ποικιλιών αποτελούν μία ενιαία φωνολογική δομή, όπου το βασικό σύστημα είναι αυτό της χαμηλής ποικιλίας, ενώ τα στοιχεία της υψηλής ποικιλίας τα οποία διαφοροποιούνται αποτελούν υποσύστημα ή παρασύστημα

(β) εάν αμιγή στοιχεία (π.χ. λέξεις) της υψηλής ποικιλίας περιέχουν φωνήματα που δεν απαντούν σε αμιγή στοιχεία της χαμηλής ποικιλίας, τα φωνήματα αυτά αντικαθίστανται από φωνήματα της χαμηλής ποικιλίας τόσο στον προφορικό λόγο (συχνότατα) όσο και στα αντίστοιχα στοιχεία της χαμηλής ποικιλίας (πάντα).

2. Ορισμός της κοινωνικής διγλωσσίας (*diglossia*)

Συνοψίζοντας τώρα τα βασικά χαρακτηριστικά του φαινομένου, ορίζουμε την κοινωνική διγλωσσία ως εξής (Ferguson 1959, σ. 336):

Κοινωνική διγλωσσία ονομάζουμε μια σχετικά σταθερή γλωσσική κατάσταση, όπου, εκτός από τις βασικές διαλέκτους της γλώσσας, υπάρχει μία πολύ διαφοροποιημένη, ιδιαίτερα τυποποιημένη (συνήθως με πιο περίπλοκη γραμματική δομή) υπερκείμενη ποικιλία, όργανο μιας μεγάλης και σεβαστής από τα μέλη της κοινότητας γραπτής φιλολογικής παράδοσης. Η ποικιλία αυτή μπορεί να προέρχεται από προηγούμενη φάση της ίδιας γλώσσας ή από άλλη συγγενή γλωσσική κοινότητα, διδάσκεται συστηματικά στην επίσημη εκπαίδευση και χρησιμοποιείται στις περισσότερες γραπτές ή επίσημες προφορικές χρήσεις, αλλά δεν χρησιμοποιείται από κανένα τμήμα της γλωσσικής κοινότητας στην (αυθόρμητη) καθημερινή του επικοινωνία.

3. Τρία ερωτήματα

Ερχόμαστε τώρα να απαντήσουμε σε 3 ερωτήματα που προκύπτουν απ' όσα είπαμε μέχρι τώρα:

(1) Το πρώτο ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσον η κατάσταση της κοινωνικής διγλωσσίας διαφέρει από τη γνωστή κατάσταση, όπου έχουμε μια καθιερωμένη επίσημη γλώσσα (*standard*) και διάφορες τοπικές ή και κοινωνικές διαλέκτους. Υπάρχουν οπωσδήποτε τέτοιες καταστάσεις, όπου η διαφορά από την κατάσταση της κοινωνικής διγλωσσίας είναι πολύ λεπτή. Συνήθως, όμως, σε τέτοιες περιπτώσεις η επίσημη γλώσσα (υψηλή ποικιλία) είναι η διάλεκτος είτε μιας γεωγραφικής περιοχής είτε μιας κοινωνικής ομάδας (π.χ. των «μορφωμένων αστών» της πρωτεύουσας), η οποία χρησιμοποιείται αυθόρμητα στην καθημερινή ομιλία της ομάδας αυτής και αποτελεί την υπερκείμενη μορφή για την *υπόλοιπη* γλωσσική κοινότητα. Αντίθετα, σε καταστάσεις κοινωνικής διγλωσσίας η υψηλή ποικιλία δεν χρησιμοποιείται αυθόρμητα και συστηματικά από κανένα τμήμα της γλωσσικής κοινότητας. Όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά ο Hudson (1980, σ. 54), ο μόνος τρόπος να μάθει κανείς την υψηλή ποικιλία σε καταστάσεις κοινωνικής διγλωσσίας είναι να πάει σχολείο και όχι να έχει γεννηθεί στην «κατάλληλη» (κοινωνικά ή γεωγραφικά) οικογένεια. Κανένα παιδί δεν τη μαθαίνει αυθόρμητα και αβίαστα, με φυσικό τρόπο δηλαδή, στην οικογένειά του.

(2) Το δεύτερο ερώτημα αναφέρεται στη δυνατότητα εμφάνισης κοινωνικής διγλωσσίας (α) σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές, (β) σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και (γ) σε διαφορετικές γλωσσικές οικογένειες: συγκεκριμένα, με το αν υφίστανται περιορισμοί ως προς αυτούς τους παράγοντες. Αν δηλαδή υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος γεωγραφικός χώρος, κάποια συγκεκριμένη εποχή ή κάποιες συγκεκριμένες γλωσσικές οικογένειες που να ευνοούν την εμφάνιση κοινωνικής διγλωσσίας.

Η απάντηση είναι απλή: δεν υφίσταται κανένας τέτοιος περιορισμός. Κοινωνική διγλωσσία έχει επισημανθεί και σε παλιότερες χρονικές περιόδους (βλ. συνύπαρξη Λατινικών με τις αναπτυσσόμενες ρομανικές γλώσσες τον Μεσαίωνα), σε εντελώς διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές (πέρα από τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν ήδη, βλ. υψηλή και χαμηλή ποικιλία Tamil στην Ινδία) και, τέλος, σε τελείως διαφορετικές μεταξύ τους γλωσσικές οικογένειες (βλ. π.χ. τις διαφορετικές οικογένειες όπου ανήκουν οι γλώσσες των 4 κοινοτήτων που εξέτασε ο Ferguson).

Πρόκειται, με άλλα λόγια, για καθαρά κοινωνιογλωσσικό φαινόμενο, για συνδυασμό κοινωνικών και γλωσσικών χαρακτηριστικών σε ορισμένες συγκυρίες.

(3) Το τρίτο ερώτημα αναφέρεται στον συνδυασμό συνθηκών κάτω από τον οποίο είναι δυνατόν να εμφανιστεί κοινωνική διγλωσσία: (α) όταν υπάρχει εκτεταμένη λογοτεχνική παραγωγή στην ίδια ή σε άλλη συγγενή γλώσσα προς τη γλώσσα της κοινότητας, και αυτή η λογοτεχνική παραγωγή εκφράζει τις θεμελιώδεις αξίες της κοινότητας (β) όταν η ικανότητα ανάγνωσης και γραφής περιορίζεται σε ένα μικρό τμήμα της κοινότητας και (γ) όταν έχει περάσει αρκετός χρόνος, της τάξης των κάποιων αιώνων δηλαδή, από την εμφάνιση και εγκαθίδρυση των δύο προηγούμενων συνθηκών, ώστε να έχει προλάβει να προκύψει και να εξελιχθεί εξαπλούμενη μια «χαμηλή» μορφή ως καθομιλουμένη.

Κατά τον Ferguson, ο συνδυασμός των τριών αυτών συνθηκών παρουσιάστηκε πολλές φορές στο παρελθόν και σε γενικές γραμμές κατέληξε σε κοινωνική διγλωσσία.

4. Πότε η κοινωνική διγλωσσία γίνεται προβληματική

Η κατάσταση της κοινωνικής διγλωσσίας αρχίζει να γίνεται προβληματική για την κοινότητα (α) όταν η ικανότητα ανάγνωσης και γραφής εξαπλώνεται σημαντικά (β) όταν παρουσιάζεται η ανάγκη ευρύτερης επικοινωνίας ανάμεσα στις διάφορες γεωγραφικές και κοινωνικές ομάδες της κοινότητας (κατάργηση των στεγανών) και (γ) όταν αναπτύσσεται η επιθυμία και η ανάγκη για τη δημιουργία μίας επαρκώς επεξεργασμένης κοινής εθνικής γλώσσας ως επιβεβαίωσης της αυτονομίας και της εθνικής κυριαρχίας της κοινότητας.

Η εμφάνιση των τριών αυτών συνθηκών προκαλεί την ανάγκη/επιθυμία ενοποίησης της γλώσσας προς τη μία ή προς την άλλη κατεύθυνση ή και προς μια τρίτη κατεύθυνση, μιας μεικτής γλωσσικής μορφής, ανάμεσα στις δύο ποικιλίες.

Παρόλο που κάθε περίπτωση κοινωνικής διγλωσσίας έχει τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ο Ferguson παρατηρεί μια εντυπωσιακή ομοιομορφία στην επιχειρηματολογία των δύο ομάδων οπαδών. Όσοι υποστηρίζουν την επικράτηση της υψηλής ποικιλίας ως μοναδικής γλώσσας της κοινότητας επικαλούνται ή το ένδοξο παρελθόν ή τη σύνδεση με τον υπόλοιπο κόσμο ή το ότι η υψηλή μορφή έχει ενοποιητικό χαρακτήρα, που δεν μπορούν να έχουν οι διάφορες διάλεκτοι της χαμηλής κ.ά. Οι οπαδοί πάλι της χαμηλής ποικιλίας επικαλούνται την αμεσότητά της σε σχέση με την έκφραση των σκέψεων και των αισθημάτων των ομιλητών, την

επίλυση του μεγάλου εκπαιδευτικού προβλήματος ανισότητας που προκύπτει από την κοινωνική διγλωσσία, την αποτελεσματικότερη επικοινωνία σε όλα τα επίπεδα κ.ά.

Τι μπορεί να προκύψει από την εξέλιξη μιας κατάστασης κοινωνικής διγλωσσίας: (α) να μείνει σταθερή (β) να επικρατήσει η υψηλή ποικιλία ως μόνη ζωντανή εθνική γλώσσα, αλλά αυτό συμβαίνει μόνον αν είναι ζωντανή γλώσσα μιας άλλης κοινότητας και η κοινότητα με το πρόβλημα της διγλωσσίας τείνει (ή θέλει) να ενσωματωθεί σ' αυτήν και (γ) να επικρατήσει η χαμηλή ποικιλία ως ζωντανή εθνική γλώσσα με ή χωρίς λεξιλογικές κυρίως προσμείξεις από την υψηλή ποικιλία.

Ο Ferguson καταλήγει κάνοντας προβλέψεις για την εξέλιξη των 4 κοινοτήτων τις οποίες εξέτασε. Ως προς τα ελληνικά τουλάχιστον, οι προβλέψεις του ήταν επιτυχείς: πλήρης ανάπτυξη και επικράτηση της χαμηλής μορφής (Δημοτικής), βασισμένης στην καθομιλουμένη της Αθήνας, με πολλές προσμείξεις από το λεξιλόγιο της Καθαρεύουσας, αφομοιωμένες όμως μορφολογικά κατά το μεγαλύτερο μέρος τους.

5. Σημασία του άρθρου του Ferguson

Η σημασία του άρθρου του Ferguson, παρ' όλες τις επιμέρους διαφοροποιήσεις που αφορούν την ιδιαιτερότητα κάθε περίπτωσης, έγκειται στο ότι αποδεικνύει ότι η κοινωνική διγλωσσία είναι ένα συγκεκριμένο κοινωνιογλωσσικό φαινόμενο, που ορίζεται και αναγνωρίζεται με βάση κάποια σταθερά χαρακτηριστικά, λίγο-πολύ κοινά σε όλες τις περιπτώσεις. Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά που περιγράφει ο Ferguson δεν αφορούν ιδιότητες γλωσσών αλλά κοινοτήτων και δεν έχουν αμφισβητηθεί μέχρι τώρα στο σύνολό τους, αν και από πολλούς έχει γίνει η παρατήρηση ότι ο Ferguson δεν τονίζει επαρκώς τον πολιτικό χαρακτήρα της διάστασης ανάμεσα σε «υψηλή» και «χαμηλή» ποικιλία, όπως π.χ. στην ελληνική περίπτωση.

Υπάρχει όμως και μια λιγότερο αυστηρή χρήση του όρου *diglossia*, όπου η έμφαση για τον καθορισμό μιας κοινότητας ως κοινωνικά διγλωσσικής δίνεται κυρίως στο πρώτο χαρακτηριστικό από όσα αναφέρει ο Ferguson: στις διαφορετικές και συμπληρωματικές λειτουργίες των δύο ποικιλιών και, συγκεκριμένα, όταν στη μία από αυτές επιφυλάσσονται οι επίσημες και υψηλού κοινωνικού γοήτρου λειτουργίες και στην άλλη οι απλές καθημερινές. Τη λιγότερο περιοριστική αυτή αντίληψη για το φαινόμενο την εισηγήθηκε ο Fishman (1967), ενώ συγχρόνως την επεξεργάστηκε και σε κοινότητες στις οποίες οι χρησιμοποιούμενες σε διαφορετικές περιστάσεις ποικιλίες αποτελούν διαφορετικά συστήματα και από τη δομική πλευρά,

δεν είναι δηλαδή δομικά συγγενείς ποικιλίες. Στην ουσία δηλαδή σε τέτοιες περιπτώσεις έχουμε τόσο κανονική διγλωσσία (*bilingualism*) όσο και κοινωνική (*diglossia*), π.χ. στην Παραγουάη, με υψηλή ποικιλία τα Ισπανικά και χαμηλή την ιθαγενή γλώσσα Guarani.

Η κριτική του Hudson (1980) ως προς αυτήν την εξέλιξη είναι χαρακτηριστική και, κατά τη γνώμη μας, απολύτως ορθή:

[...] ο Fishman (ακολουθώντας τον John Gumperz) επεκτείνει τον όρο κοινωνική διγλωσσία για να συμπεριλάβει επίσης κάθε κοινωνία στην οποία δύο ή περισσότερες ποικιλίες χρησιμοποιούνται κάτω από διαφορετικές περιστάσεις [...]. Αυτή είναι ίσως μια θλιβερή εξέλιξη, καθώς φαίνεται να καθιστά διγλωσσική *κάθε* κοινωνία, περιλαμβάνοντας ακόμη και την αγγλόφωνη Αγγλία (δηλ. εξαιρώντας τους μετανάστες με διαφορετικές μητρικές γλώσσες), όπου διαφορετικά "επίπεδα ύφους" - όπως αποκαλούνται - και "διάλεκτοι" χρησιμοποιούνται σε διαφορετικές περιστάσεις (για παράδειγμα συγκρίνετε ένα κήρυγμα με μια αθλητική αναμετάδοση). Η αξία της έννοιας της κοινωνικής διγλωσσίας βρίσκεται στο ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην κοινωνιογλωσσική *τυπολογία* -δηλαδή, στην ταξινόμηση των κοινοτήτων ανάλογα με τον τύπο της κοινωνιογλωσσικής κατάστασης που κυριαρχεί στο εσωτερικό τους- και η κοινωνική διγλωσσία παρέχει μια αποκαλυπτική αντίθεση με το είδος της κατάστασης που συναντάται σε χώρες όπως η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, την οποία μπορούμε να ονομάσουμε *κοινωνική διαλεκτικότητα* ώστε να δείξουμε ότι οι εν λόγω "ποικιλίες" είναι κοινωνικές ποικιλίες και όχι "επίπεδα ύφους".

[Κείμενο 24: Κοινωνική Διγλωσσία. Μετάφραση: Νίκος Γεωργίου. Hudson, R. A. 1980. *Sociolinguistics*. Κεφ. 2, Varieties of language. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 53-55.

© Cambridge University Press (Στο Δελβερούδη Ρέα: Γλωσσική ποικιλία [A9] http://www.komvos.edu.gr/glwssa/Odiqos/Thema_a9/a_9_thema.htm (τελευταία πρόσβαση: 31/5/2011)]

Βιβλιογραφία

- ALEXIOU Margaret 1982: Diglossia in Greece. Στον W. Haas (επιμ.), *Standard Language, spoken and written*. Mour Follick Series 5, Manchester: Manchester University Press, 156-192. Και στο GEORGAKOPOULOU Alexandra & Marianna SPANAKI (επιμ.) 2001: *A Reader in Greek Sociolinguistics (Studies in Modern Greek Language, Culture and Communication)*. Peter Lang.
- FERGUSON C.A. 1959: "Diglossia". *Word* 15, 325-340.
- HOLMES J. 1992: *An Introduction to Sociolinguistics*. London and New York: Longman.
- HUDSON R.A. 1980: *Sociolinguistics*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge: Cambridge University Press.
- ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ ΕΥ. 1984: *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική («Αντιπαραθετική») Ανάλυση. Μέρος Α΄: Θεωρία*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ-WARBURTON ΕΙΡ. 1999: «Η μεταρρύθμιση του 1976: Μια κοινωνική, γλωσσική και γλωσσολογική απελευθέρωση». *Συνέδριο για την ελληνική γλώσσα: «1976-1996 - Είκοσι χρόνια από την καθιέρωση της Νεοελληνικής (Δημοτικής) ως επίσημης γλώσσας»*, Αθήνα, 29 Νοεμβρίου - 1 Δεκεμβρίου 1996. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τομέας Γλωσσολογίας) και η Εν Αθήναις Γλωσσική Εταιρεία, 93-99.